

L'ÀREA PRODUCTIVA D'UN EDIFICI DEL FÒRUM DE VALENTIA AL BAIX IMPERI (SEGLES IV-V)

Núria Álvarez García* - Carmina Ballester Martínez* - Yolanda Carrión Marco**
Elena Grau Almero** - Guillermo Pascual Berlanga* - Guillem Pérez Jordà**
Albert V. Ribera i Lacomba*¹ - Carmen Gloria Rodríguez Santana*

A l'angle sud-est del fòrum de *Valentia*, durant l'etapa imperial, tot just a l'est de la basílica, que probablement tancava la plaça pel sud (Ribera i Jiménez, 2000) s'alçava un edifici públic amb atri columnat central. No s'hi accedia des del fòrum, amb el qual no estava directament comunicat, sinó per l'est, pel *cardo maximus*. El seu eix, doncs, anava d'est a oest. L'edifici en qüestió s'ha trobat força alterat per un altre de l'etapa posterior, que el va desfigurar, tot i que n'aprofità moltes de les estructures. Amb tot, ha estat possible identificar-lo amb la seu d'alguna corporació: un *collegium*. Al nord l'indava amb una altra construcció, que també ens ha arribat bastant deteriorada, fins i tot molt més que aquesta, però que, tot i això, ha estat possible d'identificar amb un *macellum*, al qual s'accedia des del *cardo maximus* i no devia estar directament comunicat amb el fòrum. Aquests dos edificis ocupaven una *insula*, adossada per darrere a la basílica, el *collegium*, i a la cúria, el *macellum*. Devia ser una zona pública que podem anomenar com *periforensis* pel fet de ser ben a prop del fòrum, però físicament separada, quelcom fàcilment explicable per la seva funcionalitat, que no es relaciona amb la sacralitat de la plaça pública i el seu recinte intern (Marín, Pià i Rosselló, 1999).

VALENTIA AL BAIX IMPERI

A les darreries del segle III, més o menys entre el 270 i el 280, l'arqueologia va deixar ben palès, en repetits llocs i ocasions, que *Valentia* va patir danys importants a l'estructura urbana, com així testimonien els incendis de bon nombre d'habitatges, el col·lapse d'alguns edificis públics, com ara la basílica i el colgament de la xarxa del clavegueram. Però aquesta mateixa evidència material també parla fidelment de la ràpida reconstrucció de la ciutat, però ara amb uns paràmetres ben diferents als de l'etapa romana anterior. A la zona del fòrum (fig. 1) la tònica general fou reconstruir una bona part de la trama urbana que ja hi havia, tal com succeí amb el nimfeu, la cúria, el *macellum* i un edifici públic gran situat al nord-oest de l'excavació de l'Almoïna, que fou tan alterat al segle IV que amb prou feines és possible endevinar com era a l'etapa anterior. El viari i el sistema de clavegueram també van ser reformats perquè continuessin funcionant. Tot i això, els efectes destructius d'aquesta fase turbulenta comportaren un clar moment de canvi urbà en no reconstruir-se la basílica i abandonar-se la part septentrional de la ciutat, amb una reducció del perímetre urbà important (Ribera, 2000).

La reparació de tots aquests edificis públics normalment significava, almenys en un principi, el manteniment de la seva funció original, quelcom que podia haver semblat evident al nimfeu o al circ, tot i que en algunes ocasions no degué ser així, ateses les noves necessitats d'aquesta època canviant, amb la coneguda disminució de l'autonomia local i l'aparició del cristianisme, fenòmens que ben aviat deixaren la seva petjada inequívoca a la topografia de les ciutats.

* Servei d'Investigació Arqueològica Municipal. Ajuntament de València.

** Departament de Prehistòria i Arqueologia de la Universitat de València.

1. Els plànols han estat elaborats per Luis Gimeno i els dibuixos del material són obra de Pilar Mas.

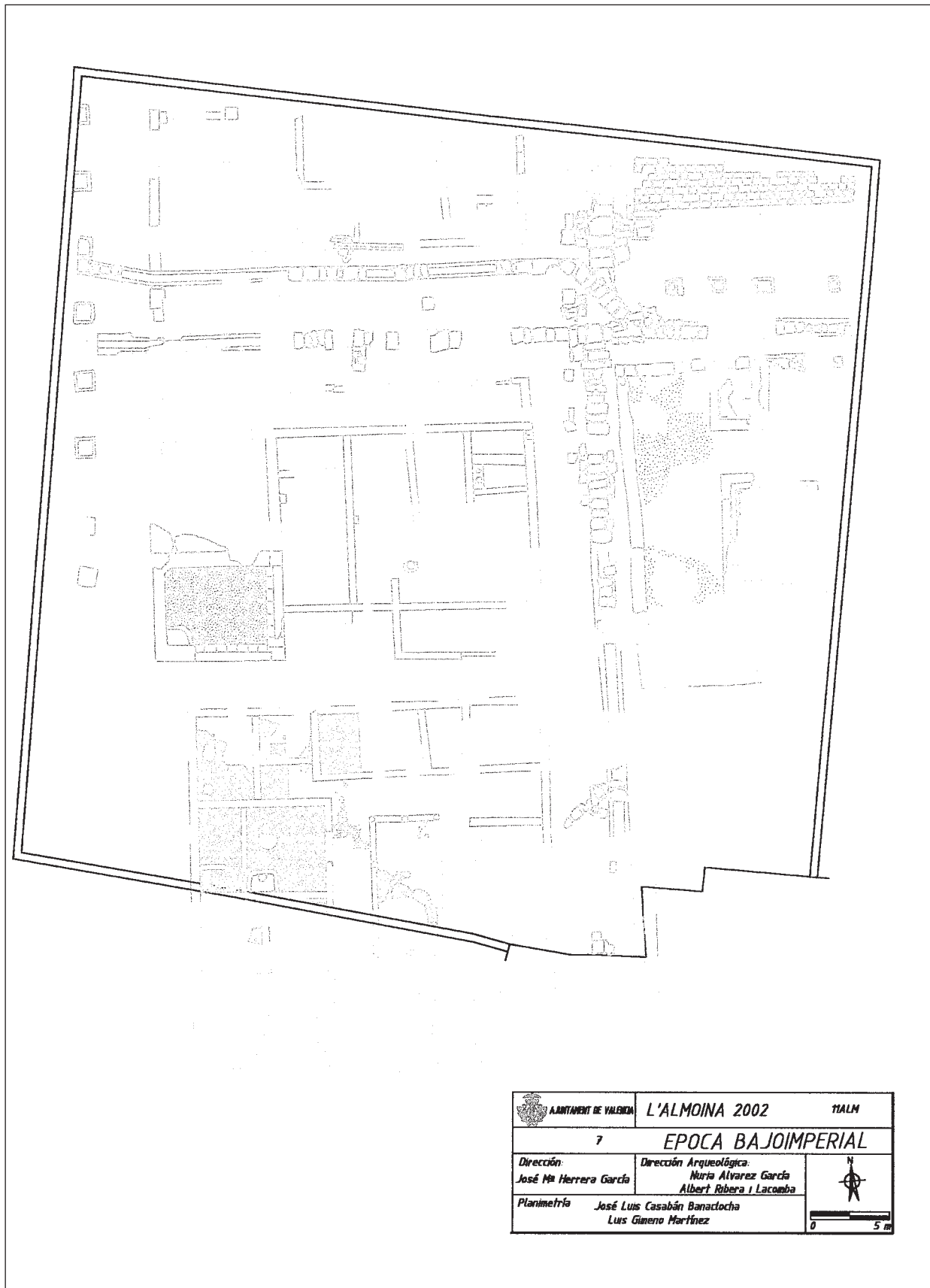

Figura 1. Planta general de les excavacions de l'Almoína al segle IV.

DESCRIPCIÓ DE L'EDIFICI

A *Valentia*, l'evidència més palpable, tant d'aquesta continuïtat dels espais públics com de l'adaptació als nous temps, la tenim al nou edifici que es va aixecar al damunt de l'antic *collegium*, al costat oriental de la basílica forense identificada fa poc (fig. 2). Una primera aproximació a la planta general i a les seves característiques constructives ja es va donar a conèixer (Albiach *et al.*, 2000; Marín i Ribera, 1999), però l'excavació feta el 2002 del que devia ser l'estança central, la més gran, ha aportat noves dades respecte a la funcionalitat, almenys durant el darrer període en què va estar en ús, com va ser l'aparició d'una premsa i d'altres indicis que fan palesa la destinació d'aquesta zona per a elaborar productes alimentaris.

Aquest nou edifici (fig. 3), fins aleshores conegut a la bibliografia com *edifici administratiu* (Marín i Ribera, 1999), va aprofitar i va integrar el perímetre i una bona part de l'estructura general del de l'època imperial, tot i que, amb l'ampla remoció que es va fer al final del segle III, amb altres afegits i altres reformes de la segona meitat de la centúria següent, és més difícil reconèixer el que és de la fase altoimperial i el que és de la fase posterior.

S'articulava al voltant d'un pati central de planta rectangular, al qual s'arribava des del *cardo maximus*, és a dir, que tot i la proximitat al fòrum, sempre n'estigué aïllat. A hores d'ara es coneix tota la meitat septentrional d'aquest edifici. La resta es troba fora dels límits del solar, tot i que s'ha localitzat un tram d'un mur i d'un paviment de *signinum* de la part meridional als sondeigs portats a terme a la plaça de l'Almoina.

L'entrada principal era a l'est, al *cardo maximus*, on s'ha trobat un llindar sota el qual passava una canalització que replegava les aigües residuals d'aquest edifici per a vessar-les a la claveguera principal del *cardo*. Des d'aquesta entrada, per un corredor lateral de 3,90 m d'amplada i 4,60 m de llarg, s'arribava a un pati interior, a cel obert. Al centre hi havia una estructura hidràulica de planta rectangular, una bassa, que devia tenir 4,40 × 9 m, amb un paviment hidràulic d'*opus signinum* delimitat pels quatre costats per murs sòlids d'*opus caementicium*. Aquests murs de morter tapiaren l'antic atri de deu columnes del *collegium*, que romangueren integrats i embeguts als paraments de la bassa esmentada, que estava envoltada per un corredor d'uns 2,40 m d'amplada.

A la part nord de l'edifici, vorejant el pati, s'alineaven tres dependències paral·leles però de dimensions desiguals, obertes al pati central, ja co-

negudes d'antuvi. A l'angle nord-oest aparegueren tres estances, de les quals només una es comunicava amb el pati, al mateix temps que donava accés, a mode de vestíbul, a les altres dues mitjançant els llindars respectius, que indicaven la presència de sengles portes.

L'any 2002 es va delimitar una gran habitació situada a l'oest del pati central i al sud de l'angle nord-oest. És una estança rectangular (8,94 × 6,40 m) a la qual s'accedia des del corredor del pati per un llindar ample de 2,05 m d'amplada, que devia correspondre a una porta de dues fulles. Els murs que la delimitaven eren bastant heterogenis, conseqüència lògica en haver-se alçat en moments diferents. El mur oriental era de maçoneria pseudo-regular. El límit nord era d'*opus africanum*, mentre que l'occidental era d'*opus vittatum*, que era la paret de l'antiga basílica romana. Pel costat meridional s'estenia un altre mur on s'utilitzaren un bon grapat de carreus de dimensions diverses. Aquest devia ser el mur que va marcar l'eix de l'edifici i, tal vegada, també devia indicar una compartimentació funcional entre les dues parts.

Aquesta gran habitació patí una sèrie de remodelacions en compartimentar-se l'espai amb dues tàpies d'*opus caementicium*. A partir d'aquestes tàpies se separaren tres estances, representades per tres paviments. La més gran, de 27,51 m², presentava un paviment d'*opus signinum* desgastat però sòlid, que enllaçava amb les cares interiors dels murs mitjançant una mitja canya. Per sobre d'aquest paviment es localitzaren tres forats alineats de planta circular, dos de 30 cm de diàmetre i l'altre, més irregular, de 20 cm, que devien servir per a allotjar postes que devien sostenir alguna estructura que possiblement funcionava en relació amb una espècie de premsa menuda (2,07 × 1,44 m) d'*opus signinum*, en perfecte estat de conservació (fig. 4), de planta quadrangular però amb els costats lleugerament curvilinis, que s'adossava al centre del mur de tanca meridional. A l'extrem nord presentava una concavitat menuda de forma circular per a decantar. A 1,22 m al nord d'aquesta estructura hi havia un forat, presumiblement circular, que devia servir per a instal·lar un gran contenidor de fusta o ceràmica, on es devien arregar els líquids premsats a la bassetta. Les altres dues estances, amb els paviments d'*opus signinum*, ocupaven una extensió de 9,50 m² i 3,80 m², respectivament.

Al sud d'aquesta gran habitació, fora del solar de l'Almoina, es desenvolupava un altra estança, hipotèticament simètrica, que hi compartia el mur mitjaner, però que tan sols s'ha localitzat mínimament a partir d'unes de les prospeccions que

Figura 2. Vista general de la part meridional de les excavacions de l'Almoina.

s'han obert a la plaça de l'Almoina. Se sap que aquesta habitació també presentava una compartimentació interna i un paviment d'*opus signinum*.

Per sobre el paviment d'aquesta gran habitació es localitzaren una sèrie d'àmfores ben conservades (fig. 8), tant africanes (Keay IV, XXXV) com hispàniques (Keay XIII, XXIII i XIX) i itàliques (Keay LII), trobades aplanades per l'enderroc que amortitzà tot aquest edifici públic. A partir de l'associació d'aquestes instal·lacions de premsat amb la bassa del pati central i amb la presència dels grans contenidors, sembla palès que la part central de l'edifici es convertí al segle IV en una mena de factoria de productes alimentaris, sense que, però, i fins al moment, es pugui esbrinar quin producte era el que s'elaborava. Els resultats de les anàlisis paleocarpològiques,² antracològiques³ i de la ictiofauna⁴ de les mostres de matèries orgàniques, que es recolliren⁵ al nivell d'amortització que s'estenia

per sobre el paviment, de moment, no semblen donar un resultat conclouent, en aparèixer una mica de tot, des d'espines de peix a llavors de raïm i restes d'altres plantes, que en el seu conjunt sembla que procedeixin més de contextos relacionables amb les deixalles d'un abandonament sobtat que dels residus de l'elaboració d'algun producte alimentari. Tampoc no ha estat determinant l'anàlisi de les mostres de residus microscòpics i d'indicadors químics i bioquímics, tot i que suggereixen l'existència d'una activitat en què potser va intervenir l'aigua, àcids grassos d'adscripció difícil i colesterol, que testimonia la presència d'animals, fet que es pot associar a una zona de processament de productes d'origen animal, de rentatge de roba o simplement de bany (Juan i Matamala, 2003, p. 99).

Instal·lacions semblants i coetànies a aquesta s'han localitzat a *Barcino*, també en una àrea que amb el temps va esdevenir part del grup episcopal posterior. S'hi ha arribat a identificar un ampli conjunt artesanal format per una *fullonica*, un ampli conjunt per a elaborar vi de la segona meitat del segle III o de l'inici del segle IV i un altre per a preparar salses de peix del segle III. A la primera hi ha una premsa força semblant a la de València

2. Fets per Guillem Pérez.

3. Fets per Yolanda Carrión i Elena Grau.

4. Fets per Carmen Gloria Rodríguez.

5. Mostres seleccionades per Maria Ntinou.

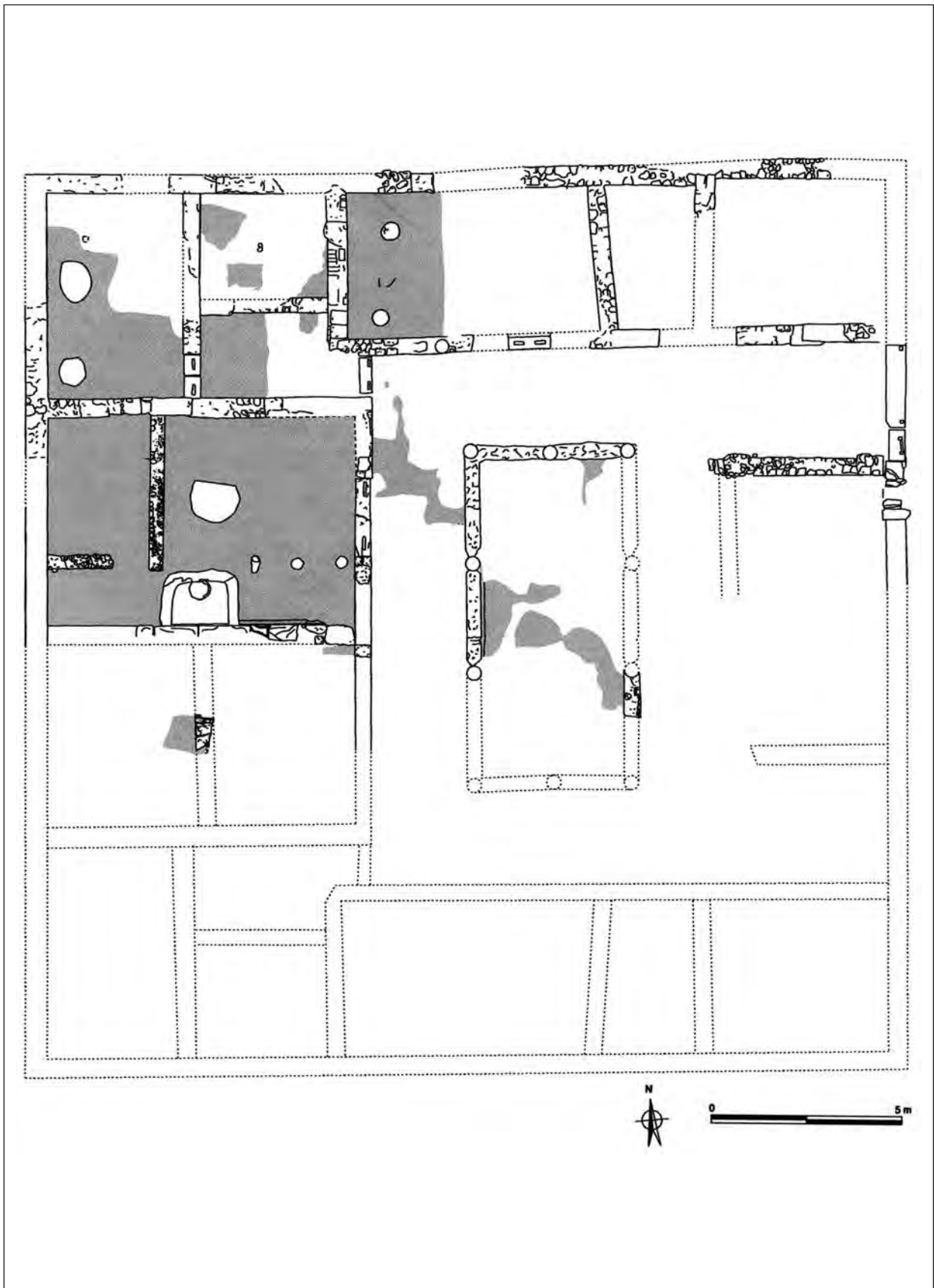

Figura 3. Planta reconstruïda de l'edifici.

Figura 4. Detall de la premsa.

(Beltran de Heredia, 2001). La seva disposició també pot recordar algunes de les factories de vi estudiades a Israel (Frankel, 1991, p. 151).

Semblen, doncs, poc convergents els resultats de les diverses anàlisis i de la tipologia d'aquestes estructures, que en tot cas, per les seves dimensions, més aviat reduïdes, no degueren assolir uns grans nivells de producció. Dintre del conjunt de tot aquest edifici baiximperial, al qual, en un principi, s'havia suposat una funció pública de caire administratiu, cal tenir en compte l'existència, almenys en una etapa final, ja en ple segle IV, d'un ampli espai dedicat a la transformació de productes alimentaris. Amb aquesta activitat també s'ha de relacionar la piscina menuda i propera, que ocupa el centre del pati, que sembla que es construí en aquell moment, incloent-hi entre els murs les restes d'una columnata anterior del *collegium* de l'època precedent.

La interpretació d'aquest gran departament com una espècie de factoria urbana no degué entrar en contradicció amb el pretès caràcter administratiu que es va donar a la part nord de l'edifici, que és la primera que es va excavar i publicar (Marín i Ribera, 1999), atès que a partir d'aquells moments tardans era normal entrellaçar en el mateix lloc activitats d'índole diversa. Al nostre cas, a més a

més, tot l'angle nord-oest s'ha arribat a identificar amb una hipotètica presó, per la seva planta amb un vestíbul i dues estances ben aïllades i tancades per llinars, al qual s'afegeix algun objecte litúrgic especial de les darreries d'aquesta fase, com ara el bol de vidre decorat amb escenes de la *traditio legis*; sense oblidar les especials troballes dels períodes posteriors, cas d'un edifici amb absis de planta de ferradura i l'estranya concentració de tombes, que vinculen aquest espai concret amb l'existència en aquest punt exacte d'un lloc sacralitzat i molt venerat, que s'ha vinculat a la figura de sant Vicent (Ribera i Rosselló, 1999). Amb aquest panorama, caldria també pensar que aquesta menuda factoria degué estar lligada, almenys a partir de la segona meitat del segle IV, a l'existència d'un espai veí de caire religiós, del qual podria dependre.

L'AMORTITZACIÓ DE L'EDIFICI

L'edifici aparegué totalment cobert per tota una sèrie de rebliments (fig. 5 i 6). Els inferiors, que s'assentaven directament sobre els paviments i que amortitzaren tot aquest edifici públic, presen-

Figura 5. Nivell de destrucció de l'edifici.

taven restes abundants de l'enderroc de les teulades. A la composició morfològica hi havia elements constructius abundants, com ara les restes de les cobertes (*tegulae* i *imbrices*) i de les parets (tovots i restes de pintura mural). Per sobre del paviment, especialment a la gran habitació central, aparegueren ceràmiques abundants i ben conservades (fig. 7): a torneta de Lípari, una lucerna (Ponsich IVB), Lucente, *sigillata* hispànica tardana (Rit. 8), i africana C (Hayes 50) i D (Hayes 59 i 60), entre la qual destaca un gran morter 91B amb un lleó en relleu al forat d'evacuació. A més, es trobaren no menys de vuit àmfores (fig. 8), més o menys senceres, repartides entre africanes (Keay IV i XXXV), itàliques (K. LII) i hispàniques del sud (Keay XIII, XIX, XXIII), totes pròpies dels segles IV i V (Keay, 1984). A aquests nivells de destrucció també han aparegut algunes monedes, que corroboren les dates proposades, com poden ser, a més d'una antoniniana de *Gaius*, una AE2 de *Gratianus* de la sèrie *Reparatio Republicae* (RIC 20^a) de la seca d'*Arelate*, dues AE2 de *Valentinianus* II, també de la sèrie *Reparatio Republicae* de les seques d'*Aquileia* (RIC 30b) i *Treveris* (RIC 65b) i algunes AE4

Figura 6. Nivell de destrucció de l'edifici.

molt gastades.⁶ Del mateix nivell de destrucció, en altres habitacions de l'edifici, cal fer esment especial del bol de vidre, tallat amb imatges de la *traditio legis*, fabricat en tallers de Roma de la fi del segle IV o l'inici del segle V, que es trobà a l'enderroc del departament que s'ha considerat un lloc venerat pels cristians de l'etapa tardoantiga. Tots aquests materials són coincidents a l'hora de situar el moment de destrucció de l'edifici a mitjan primera meitat del segle V (Pascual *et al.*, 1997).

Per damunt d'aquests nivells, apareixien altres reblliments, possiblement pertanyents ara als enderrocs de les parets, formats principalment per terra amb molts punts de calç i sense gaire material arqueològic.

Per sobre d'aquests estrats de destrucció, a les darreries del segle V o ja al segle VI, sorgí una necròpolis, encara de clara tradició romana, que pràcticament abastava la mateixa extensió que aquest edifici ara enderrocat.

A la mateixa excavació de l'Almoina també s'han trobat indicis fidels d'altres destruccions d'a-

6. Classificació realitzada per J. V. Salavert.

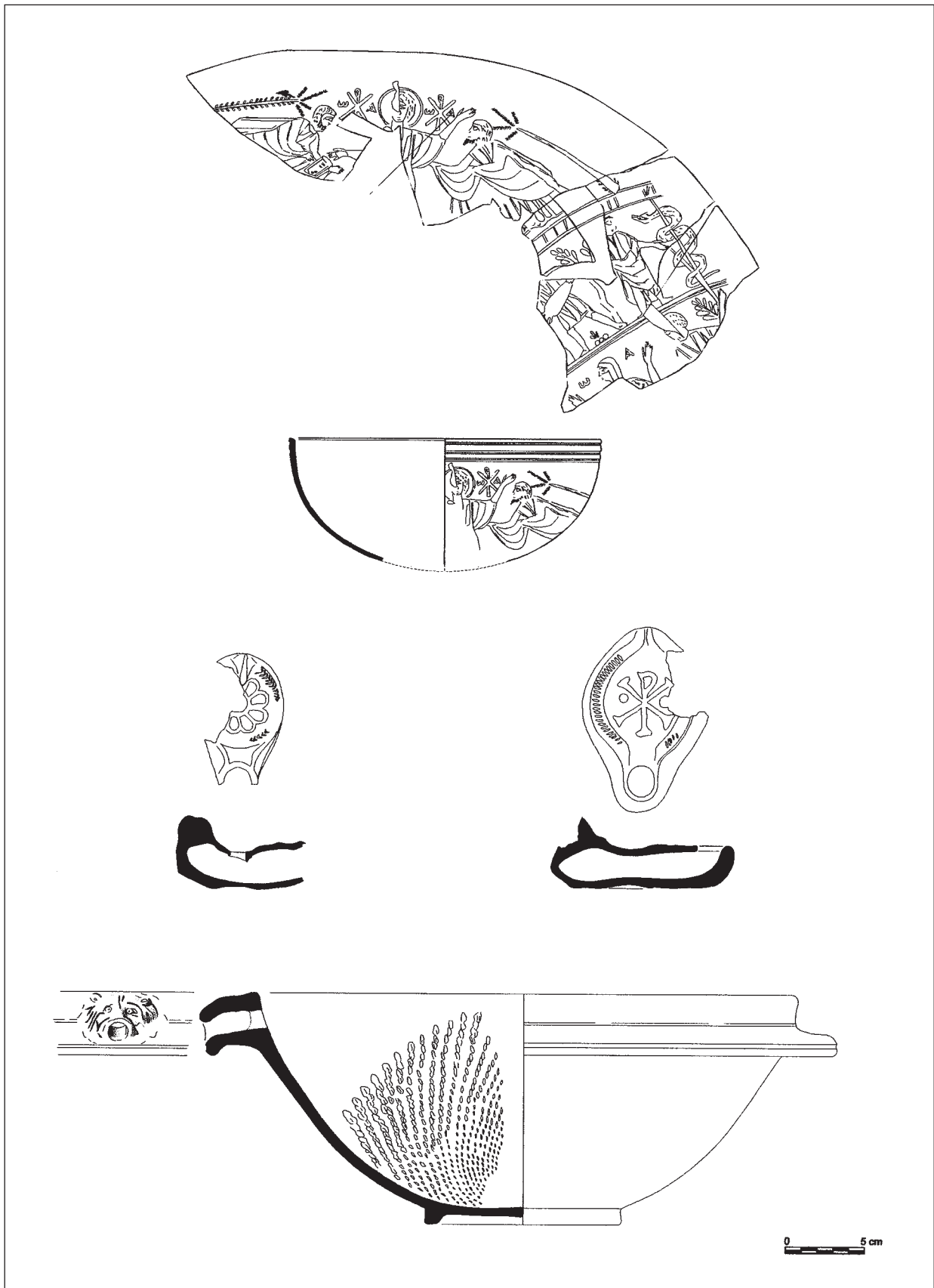

Figura 7. Ceràmiques i bol de vidre del nivell de destrucció.

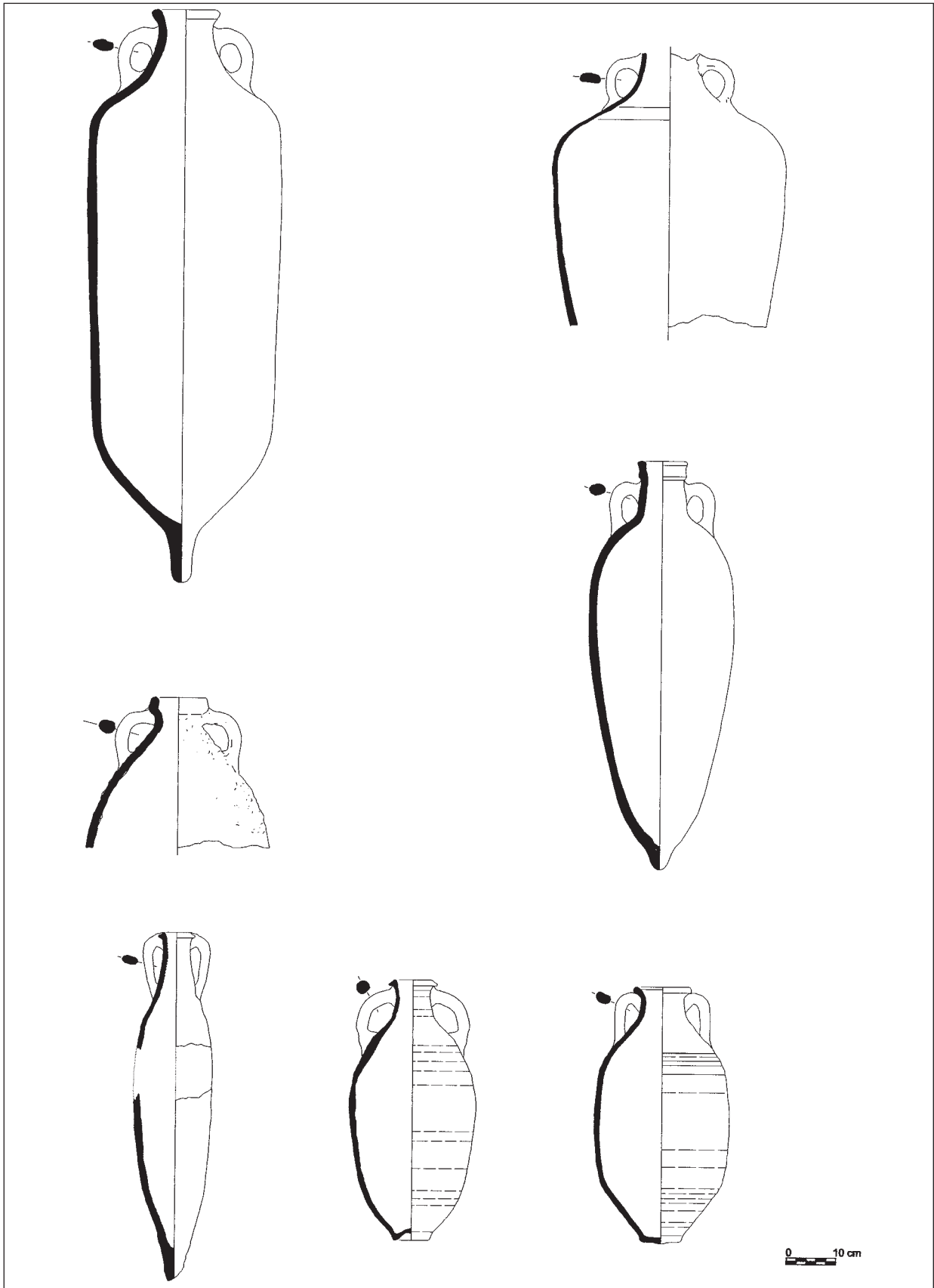

Figura 8. Àmfores del nivell de destrucció.

questa època, com ara el colgament del pou del *macellum* veí i de la xarxa de clavegueres que encara estigué funcionant al llarg de tot el segle IV. En altres llocs de València tornem a veure aquest mateix fenomen, que es fa ben palès a les excavacions del carrer de les Avellanes, on, a un nivell d'incendi, aparegué un menut tresoret de monedes de l'inici del segle V (Ribera, 2000).

Més o menys de la mateixa època deu ser el moment d'abandó del Grau Vell, el port de la propera *Saguntum*, on es localitzà un dipòsit d'àmfores de formes semblants (Aranegui *et al.*, 1991; 1998). També d'aquestes dates (400-425) és el relict Etang de Martelle A, a prop de Narbona, que portava un carregament d'àmfores africanes i hispàniques, aquestes amb les mateixes formes: Keay XIII, XIX i XXIII. A més, també portava africana D (Hayes 61A i 67) i llànties Ponsich IVc (Solier *et al.*, 1981). En un pou de Narbona, colgat cap al 425, tornem a trobar l'Hayes 91B associada a àmfores hispàniques Keay XIII i XXIII (Ginouvez, 1996-1997). En altres dipòsits formats a la primera meitat del segle V trobem un panorama semblant, com als nivells datats entre el 425 i el 450 a les excavacions de la Bourse de Marsella, que també presenten la forma Hayes 91B d'africana D i àmfores africanes Keay XXXV i hispàniques Keay XIII i XXIII. En aquest mateix lloc, un pou amortitzat entre el 450 i el 475 dóna, entre altres moltes peces, la Hayes 91B d'africana D, àmfores africanes Keay XXXV i hispàniques Keay XIII, XIX i XXIII (Bonifay i Piéri, 1995).

BIBLIOGRAFIA

- ALBIACH, R.; BADIA, A.; CALVO, M.; MARÍN, C.; PIÀ, J.; RIBERA, A., 2000: Las últimas excavaciones (1992-1997) del solar de l'Almoina: nuevos datos de la zona episcopal de *Valentia*, *V Reunión d'Arqueologia Cristiana Hispànica*, Cartagena (1998), p. 63-86, Barcelona.
- ARANEGUI, C.; ÀLVAREZ, N.; GALLEGU, A.; MORAL, F.; SANCHIS, E., 1998: El Grau Vell (Sagunto, Valencia): últimas campañas de excavación, *Saguntum-PLAV*, 31, p. 205-212.
- ARANEGUI, C.; LÓPEZ, M.; ORFILA, M., 1991: Ánforas tardo-romanas en el Grau Vell (Sagunto, Valencia), *Saguntum-PLAV*, 24, p. 117-128.
- BELTRÁN DE HEREDIA, J., 2001: Uva y vino a través de los restos arqueológicos: la producción de vino en Barcino, *De Barcino a Barcinona (siglos I-VII): Los restos arqueológicos de la plaza del Rey de Barcelona*, p. 66-73, Barcelona.
- BONIFAY, M.; PIÉRI, D., 1995: Amphores du ve au VIIe s. à Marseille : nouvelles données sur la typologie et le contenu, *Journal of Roman Archaeology*, 8, p. 94-120.
- FRANKEL, R., 1999: *Wine and Oil Production in Antiquity in Israel and Other Mediterranean Countries*, Jsof/Asor Monograph Series, 10, Bath.
- GINOUEZ, O. *et al.*, 1996-1997: Les fouilles de l'Hôtel-Dieu de Narbonne, *Bulletin de la Commission Archéologique et Littéraire de Narbonne*, 47-48, p. 115-186.
- JUAN, J.; MATAMALA, J. C., 2003: L'Almoina (Valencia). Análisis de contenidos de un depósito, *Excavaciones de l'Almoina (Valencia). 11ª campaña 2002, II Anexos*, p. 96-100, València.
- KEY, S., 1984: *Late Roman Amphorae in the Western Mediterranean, a Typology and Economic Study: The Catalan evidence*, BAR International Series 196, Oxford.
- MARÍN, C.; PIÀ, J.; ROSSELLÓ, M., 1999: *El foro romano de Valentia*, Quaderns de Difusió Arqueològica, 5, València.
- MARÍN, C.; RIBERA, A., 1999: Un edificio público bajoimperial del Foro de *Valentia*, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 9, p. 277-290.
- PASCUAL, P.; RIBERA, A.; ROSSELLÓ, M.; MAROT, T., 1997: València i el seu territori: contextos ceràmics de la fi de la romanitat a la fi del califat (270-1031), *Contextos ceràmics d'època romana tardana i de l'alta edat mitjana (segles IV-X)*, Arqueo Mediterrània, 2, p. 179-202, Barcelona.
- RIBERA, A., 2000: *Valentia* del paganismo al cristianismo: siglos IV y V, *Los orígenes del Cristianismo en Valencia y su entorno*, Grandes Temas Arqueológicos, 2, p. 19-32, València.
- RIBERA, A.; JIMÉNEZ, J. L., 2000: La fundación de la ciudad. Urbanismo y arquitectura de la Valencia romana y visigoda, *Historia de la ciudad: Recorrido histórico por la arquitectura y el urbanismo de la ciudad de Valencia*, p. 9-37, València.
- RIBERA, A.; ROSSELLÓ, M., 1999: *L'Almoina: el nacimiento de la Valentia cristiana*, Quaderns de Difusió Arqueològica 5, València.
- SOLIER, Y. *et al.*, 1981: *Les épaves de Gruissan*, *Archaeonautica*, 3.